

Fändom ja selle juurdumine Eestis

Fändomi süünd. Artikleid ulmekirjandusest. Koostanud Veiko Belials ja Joel Jans. Tartu: Eesti Ulmeühing, 2020. 520 lk.

Koostajate Joel Jansi ja Veiko Beliali valikul on Eesti Ulmeühingu 25 aasta ja sõna *ulme* 50 aasta juubeli puhul kokku kogutud eri aegadel kirjutatud artiklid: varaseim pärineb 1997. aastast ning mõni tekst on kirjutatud spetsiaalselt selle kogumiku jaoks. Tekstide pikkused varieeruvad samuti: kõige lühem on vaevalt 3 lehekülge ja pikim peaaegu 60 lehekülge. Samasugune on ka žanriline mitmekesisus: kogumikus leidub memuaare, mõtisklusi, statistikat, eessõnu, arvustusi, akadeemilisi käsitlusi. See on igati mõttekas lähene mine, ehkki oleksin hea meelega näinud, et koostajad oleksid raamatusse võtnud rohkem ja veel eripalgelisemat materjali: e-kirju, raamatukaante reprodid, fotosid, illustratsioone jne. Raamatus on aga vaid kaks pilti. Üks on Meelis Krošetskini arvutigraafikas tehtud illustratsioon Eesti Ulmeühingule – tegemist on ühe teenekama eesti ulme-illustraatoriga, kes on teinud kaanepilte Indrek Hargla, Maniakkide Tänav, Manfred Kalmsteni jt raamatutele. Kogumiku teine pilt on samuti sümboolse tähendusega: foto, millel seisavad ja istuvad 24 osavõtjat esimesest Estconist, ulme huviliste iga-aastasest kokkutulekust.

Kogumiku eesmärk on olnud, nagu märgib Veiko Belials sissejuhatuses, koon dada kõik olulisemad artiklid, mis on alates Eesti Ulmeühingu asutamisest 1995. aastal mingil moel käsitlenud kohalikku

ulmetemaatikat. Selline meetod sarnaneb kõige rohkem XIX sajandi arhivaaride lähenemisega, kes hoole ja armastusega õmblesid arhiivimappidesse mõneti juhuslikus järjekorras kõik temaatilised kirjutised, kuid jätsid nende kommenteerimise ja sidusa tervikuna analüüsimise tulevaste uurijate hooleks. Nendest mappidest võib leida kõike: ametlikke teadaandeid, kirjamustandeid, kuluaruandeid, plakateid.

Kogumiku lugemine meenutab seega tööd arhiivis koos selle juurde kuuluva avastamisrõõmu, valu ja vaevaga. On selge, et eri aegadel kirjutatud ja algselt eraldiseisvad tekstid sisaldavad kordusi, tekib teatav monotoonsus, kus ikka ja jälle puudutatakse sama temaatikat ning räägitakse samast asjast. Niiviisi aga annavad artiklid hästi aimu oma ajastu võitlustest ja hoiakutest, neist koorub välja üks või isegi mitu suuremat lugu, mis vääriksid eraldi kirja panemist, kas siis akadeemiliste uurimuste või memuaaride vormis, parimal juhul muidugi mõlemas. Suurema sünteesi eelduseks on alati antikvaarne lähenemine, seega on tegemist tänuväärse ja vajaliku ettevõtmisega, mis aga on vaid esimene samm: analüüs ja sidus lugu ootavad ees.

Mõisted ja definitsioonid

Kogumiku pealkiri on intrigeeriv ja avab diskussioonivõimalusi. On tähelepanuväärne, et kujunduses rõhutab pealkiri sõna *fändom* ja jätab *ulmekirjanduse* väiksema šriftiga tagasihoidlikult esikaane allserva. Muidugi viitab fändom esmajoones ulmeühingule, kuid niisugune hierarhiline paigutus haakub ka raamatu olemusega – tegemist on suuresti fändomi vaatega ulmele.

Laensõnana viitab termin *fandom* nähtusele, mis on pärit angloameerika kultuuriruumist, ja eestikeelne mugandus viitab sellele ruumile alati ja teravalt tagasi. Mõnetine suutmatus leida oma vaste eestikeelse ulmehuviliste kogukonna jaoks ei tähenda muidugi, et selline nähtus ei võiks siin kohaneda, on ju eesti kultuuris laenamine tavapärane ja laensõnu rohkesti. Samal ajal on võlg ikkagi võõra oma ja laenatud asja omaks tegemine seotud probleemidega. Mida suuremast kultuurist see asi pärit on, seda keerulisem, sest Heraklese käest pole kerge nui ära kiskuda. See, kuidas *fandom* Eestis kujuneb ning püüab omaenda identiteeti luua, võiks olla omaette uurimisteema. Näiteks nähtuse aluseks olevas ingliskeelses kultuuriruumis on viimasel ajal ilmunud huvitavaid käsitusi ulmefandomi kohta.¹

Kontrastiks sõnale *fandom* on kohalikus mullas võrsunud *ulme*: termini võttis kasutusele Henn-Kaarel Hellat 1970. aastal ja sestpeale on see muutunud loomulikuks ja omaseks. Omal ajal ei olnud see aga ainuke väljapakutud termin: arutuse all olid veel uudissõna *ruja* ja teatud määral ka *fantastika*. Ulme sõna päritolu ning mõiste piiritlemist Eesti kultuuriruumis puudutatakse kogumikus üsna sageli, kõige põhjalikumalt teevad seda Mairi Laurik sissejuhatavas artiklis „Ulme – millest me räägime?” ja Andrus Org artiklis „Pilt eesti ulmekriitika tulemisse ja olemisse”. Raske on rääkida millestki, mida ei ole defineeritud, kuid mulle tundub, et ulmest saab rääkida küll.

Ulme sõna vajadus tekkis 1960-ndatel, kui teadvustati uus kirjandusžanr, mis sidus nõukoguliku ühiskonna teaduse ja tehnikavaimustuse ning kosmose valla-

tamise plaanid, saksa ekspressionismi ja futurismi järellainetuse, samuti kohalikes tõlgendustes angloameerika teadusliku fantastika. Võib-olla just selle tõttu ei kattu *ulme* päris täpselt sellekohaste angloameerika terminitega (vahest välja arvata viimasel ajal laiemat kasutust leidnud mõiste *speculative-fiction*).

Seega on ulme ajalugu Eestis tunduvalt pikem kui *fandomi* ajalugu. *Fandom* on uuem nähtus ning kogumiku üks peamisi eesmärke on just sellega tegeleda ja seda piiritleda.

Fandomiuuringud

Asjaolu, et eesti ulmefandom kujunes just 1990-ndatel paralleelselt interneti leviku laienemisega, ei ole sugugi juhuslik ning sellele on tähelepanu juhtinud mitu fännikultuuri uurijat.² Moodsat *fandomi* on isegi defineeritud kui „sotsiokultuurilist nähtust, mis on suures osas seotud kaasaegse kapitalistliku ühiskonnaga, elektroonilise meediaga, massikultuuri ja avaliku esitusega”.³ Internetil on olnud suur demokratiseeriv ja kogukondi loov toime ning eriti oluline on see olnud hõredamalt asustatud riikides, kus muidu selliseid kogukondi ei oleks tekkinud. Mõistagi on loomulik, et ulmehuvilised kasutavad tärkanud tehnilisi võimalusi esimestena.

Hoolimata sellest, et *fandom* on seotud kapitalistlike ühiskondadega, on selle tegevus enamasti kontrakultuurne ning *fandomi* iseloomustab „kapitalismile alternatiivne režiim, kingitusmajandus”.⁴ See tähendab, et *fandomisiseselt* hinnatakse

¹ Nt The Sacred in Fantastic Fandom: Essays on the Intersection of Religion and Pop Culture. Toim C. M. Cusack, J. W. Morehead, V. L. D. Robertson. Jefferson, North Carolina: McFarland, 2019.

² Nt M. Duffett, Understanding Fandom: An Introduction to the Study of Media Fan Culture. New York: Bloomsbury, 2013.

³ M. Duffett, Understanding Fandom, lk 28.

⁴ S. Scott, Repackaging fan culture: The gifting economy of ancillary content models. – Transformative Works and Cultures 2009, nr 3.

selle liikmete panust ühisesse tegevusse ning sellise tegevuse väärtust on väljaspool kogukonda väga keeruline mõõta. Teisisõnu iseloomustab fändomi sissepoole pööratus.

See kehtib teatud määral ka Eesti ulme-fändomi kohta, ja just sissepoole pööratuse problemaatikaga seonduvad artiklid moodustavad kogumiku pingestatud ja huvitava telje. Nimelt ei olnud fändom jõudnud 1990-ndate lõpus öieti välja kujunedagi, kui juba hakati selle keskelt võrsunud kirjanikele ette heitma liigset seotust angloameerika mõtteruumiga ning sellest tulenevat epigoonlust ja madalat kirjan-duslikku kvaliteeti. Mitmes artiklis (nt Jaak Urmeti „Läbi raskuste tähtede poole”, Mario Kivistiku „Ulmevaenaja lühikoolitus”) võetakse see teema arutluse alla nii ühelt kui ka teiselt poolt. Omas ajas oli süüdistus jälgendamises ja viletsas tase-mes valus ja ebaõiglanegi, kuid tundub, et see diskussioon oli eesti ulme ja selle kogukonna kujunemisele hoopis kasulik, ja tuleb tänulik olla, et Jaak Urmet teema esile tõstis.

Võib-olla on just reaktsioon tollastele süüdistustele selle taga, et kohalik ulme ja fändom tervikuna paistavad hilisemates artiklites küpsema ja eneseteadlikumana: kogukonnal on tekkinud parem arusaam oma kohast Eesti mõtteruumis. Üsna selgepiirilisel joonistub kogumikus välja fändomile iseloomulik vastandus: meie ja nemad, fändom ja mittefändom, ulme ja mitteulme. Loomulikult toimubki identiteediloo suuresti vastandumise kaudu, kuid sellele vastandumisele on kindlasti kaasa aidanud laiema avalikkuse kõhklev suhtumine niisugusesse nähtusesse nagu kodumaine ulmefändom. Kogumikus on välja toodud, et teistel kirjandusžanridel (krimikirjandusel, ajaloolisel kirjandusel jne) ei ole tekkinud nii selgepiirilist kogu-konda, kes peale lugemise tegeleks ka selles žanris tekstide loomisega.

Ilmselt just selle pärast on mitmel fändomisisese kirjutaja artiklil apologetiline ja enesesse süüviv toon (nt Mario Kivistiku „Piiritluskatse ulmekaadil”, Indrek Hargla suurepärase artikkel „Uuest ulmest. Pro-vokatiivne essee”). Kogumiku tekstid ongi suuresti võrsunud fändomi seest, kirjutajateks inimesed, kes nii ehk naa tegelevad ulme ja selle kogukonna arendamisega – pühendunult ja väga praktiliselt. Prakti-lise tegevusega seonduvad meenutused on koondatud kogumiku teise ossa, kus tuleb juttu ulmeühingu ja ajakirjade Algernon ja Reaktor asutamisest, ulmeauhinna Stalker loomisest, ulmekirjanduse BAAS-i sünnist ja ulmehuviliste kokkusaamistest. Need memuaarsed tekstid on teatud mõttes kogumiku kõige huvitavam osa (võib-olla otsapidi ka selle tõttu, et olen ise samal ajal fändomi tegevuses osaline olnud).

Kirjanduskriitika osa žanri kujunemisel

Mõtteliselt moodustavad omaette ploki akadeemilised artiklid ulmekirjandusest (autoriteks Jaak Tomberg ja Andrus Org). Need on paigutatud teiste tekstide vahele, lähtuvalt ilmumisajast, kuid nendest oleks võinud tekitada isegi eraldi alajaotuse. Akadeemilised artiklid eristuvad stiililt, pikkuselt ja põhjalikkuselt ning eelkõige selle poolest, et ei esinda fändomisisest vaadet ja nende lugejaskonnana ei ole silmas peetud fändomi.

Just väljastpoolt fändomi tulnud retseptatsioon ja analüüs, seisukohavõttud ja ülevaated aitavad ulmekirjanduse ette panna peegli, kust saab vaadata nii oma häid kui ka halbu külgi. Mulle tundub, et nende artiklite põhjal, aga võib-olla ka ulmeteoste kitsamat vastuvõttu kaasates saaks kirjutada ülevaate sellestki, milline mõju on kriitikal mingisuguse kirjandus-žanri kujunemisele. Vahest oleks vanemate ja hägusemate piiridega žanride kohta

sellist uurimust keeruline teostada, aga ulme on Eestis üsna noor ja ollakse väga huvitatud selle piiride täpsemast määratlemisest. Peale ulme kui kirjandusžanri kujunemise on kogumikus rohkesti materjali ka fännikultuuri uurimiseks. Eesti teadusinfosüsteem ei anna sõna *fan-dom* otsingule vasteks ühtegi akadeemilist artiklit, võib siis oletada, et see teema on täiesti uurimata.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Joel Jansi ja Veiko Belialsi koostatud kogumik on eeltoodud teemadele tähelepanu juhtimisega

avanud mitu võimalikku uurimissuunda ning sellega oma ülesande suurepäraselt täitnud. Raamatus joonistub ilusasti välja ka eesti ulmefandomi kohalik iseloom, mis ei sõltu otseselt mõnest teisest mõtte-ruumist (erinevalt nt eesti *cosplayer*'itest) ning on sellisena eesti kultuuris oluline saavutus. Lisaks saab lugeja väga hea ülevaate eesti ulmekogukonna tõusudest ja mõõnadest. Mulle tundub, et raamat on täpselt eesti ulmefandomi nägu ja tegu.

MEELIS FRIEDENTHAL